

Szerkeszti a Magyar Tudományos Akadémia
Közgazdaságtudományi Bizottsága:

Ics Mária, Ábel István, Bélyácz Iván, Bródy András, Chikán Anitla, Csaba János, Erdős Tibor, Király Júlia, Kornai János, Mátyás Anna, Muraközi Gy. Aladár, Simonovits András, Sipos Aladár, Szabó Katalin (társelnök), Kálmán, Veress József, Vörös József, Voszka Eya, Zalai Ernő (elnök)

Közgazdasági Szemle, XLV. évfolyam, 1998. január

TARTALOM

„és láttam, hogy így történt...” Kornai János 70 éves 1	1
társak szemével (Csaba László, Gábor R. István, Király Júlia, ly, Marer Pál, Mátyás Anna, Oblath Gábor, Petschnig Mária Zita, András, Vajda Mihály, Vámos Tibor, Várhegyi Éva) 3	3
NYOK	
„Közép-Európa uniós érettségéről” 18	18
A megállapodásos bérpolitika Magyarországon 36	36
ia-Páczai Erzsébet: Könyvezetvédelem a privatizáció közegében 51	51
n: Az EU-csalakozás és a kis- és középvállalati szektor 69	69
Ó	
ív-Szabó-Pelsőczy Miklós: A Marshall-tervtől az új egyensúlyi felé 84	84
ol nyelvű rövid tartalmi kivonata 95	95

A Közgazdasági Szemle Alapítvány alapítói és támogatói

titációs és Vagyonkezelő Rt., Budapest Bank Rt., Inter-Európa Bank Rt.,
ereskedelmi Bank Rt., Magyar Nemzeti Bank, Soros Alapítvány

Főszerkesztő: Szabó Katalin
Olvasószerkesztő: Patkós Anna

ők: Balázs Sándor, Bock Gyula, Gaál Gyula, Halm Tamás, Sok Ödön

„Jelen voltam és láttam, hogy így történt...”

Kornai János 70 éves

Albertus Magnus, dominikánus szerzetes, az első modern értelemben vett természet-
kutató, Aquinói Tamás tanítómestere használta gyakran műveiben a címben szereplő
kitélt: „Fui et vidi experiri”. Ha – a 2000. év felé közeledvén – a kutatók ma is
klasszikus formulákkal zárnák munkáikat, a január 21-én hevenedik születésnapját
ünneplő Kornai János művelhez jól illenék az albertusi mondás. Kornai folyamatosan
„jelen van”, attól a pillanattól kezdve, hogy ifjú kutatóként nemkívánatos gondolatai
miatt a textiliparba száműzik, egészen addig, míg Göncz Árpád kezéből átvesszi a
Magyarország Hírnevéért kiüntetését. Csak éppen a helyszínek és az idők változnak.
Kornai kutatószeszeneveldeye, elkötelezettsége a valóság történései és megfigyelhető té-
nyei iránt változatlan.

A „Fui et vidi experiri” a tanúk formulája, akiknek vallomása alátámasztja vagy
cáfolja a perbe vontak állításait. Kornai így ír erről a szocialista rendszerről megje-
lentelt enciklopédikus műve bevezető fejezetében: „Sok esetben az állítást alátá-
masszó, *perdöntő* »tanúvallomást« azok szolgáltatták, akik szocialista országban él-
nek. Ráismernek-e arra a helyzetre, ami a könyv leír? Megegyeznek-e a könyvben
leírtak azzal, amit nap mint nap fogyasztóként vagy termelőként, vezetőként vagy
beosztotként, eladóként vagy vevőként megélnék? *Önmagamai is tanúnak tekintem*.
Ezenkívül több évtizeden át számos további tanúval beszéltem; sok esettanulmányt,
beszámolót, jegyzőkönyvet, írásos jelentést, interjút, szociográfiát olvastam el, ame-
lyek mind tanúvallomásként foghatóak fel. Abban a meggyőződéshen terjesztem elő
megállapításaimat, hogy ez az azonosság a könyvben leírt megállapítások és a min-
dennapos tapasztalat között fennáll.”¹ (Kiemelések tőlünk.) Ma, amikor a főiramlá-
tú közgazdászok fennen hirdetik, hogy „...a *puszta tény sohasem versenyezhet a köz-
gazdaságtudományban egy konzisztens elmélettel*”² koránusem magától értetődő a
tények iránti elkötelezettség. Valódi bátorságra azonban azokban az időkhben volt
szükség, amikor az irracionális rendszer paradox tényeinek feltárása a rendszert magát
kérdőjelezte meg.

Kornai János legnagyobb hatású művének már a címe – *A hiány* – önmagában egy
tornádóval ért fel, amely darabokra törté a nagy ügyel-bajjal összemesterkedett és
skolasztikus eszmeftutatóakkal gazdagon díszített „létező szocialista” épületet. *A
hiány* után már lehetetlen volt tervszertí arányos fejlődésről vagy munka szerinti
elosztásról cikkezni. Pedig Kornainak a legkevésbé sem állt szándékában szlet vehni
és vihart aratni. Ö csupán leírta, amit látott. A szembenállás akkor is nyilvánvaló, ha
Kornai János egészen a legutóbbi évékhig mindig kinosan ügyelt arra, hogy – a pozí-
tív közgazdaságtan filozófiáját követve – távol maradjon a politikától, s a rendszer
működésének leírásából ne vonjon le semmilyen „tudományon kívüli” következte-

¹ Kornai János: A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan. Heti Világgazdaság Kiadói Rt.,
Budapest, 45. o.

² Milgrom, P.–Roberts, J.: Information Asymmetries, Strategic Behavior, and Industrial Organization.
The American Economic Review, Vol. 77, No. 1.

tést. Voltak azonban olyan periódusai történelmünknek, amikor a racionalitás képviselője már önmagában politikai tett volt, s a ráció pusztja működésére rendszertelenné ismételt.

Kisszámú matematikai közgazdász mellett Kornai János volt az, aki – a racionalitás diskurzus szófáját alkalmazva – az ideológia nyelvét felváltotta a tudományéval. Akár csak a természet törvényeit a társadalom törvényeit sem „olvashatjuk mindaddig, míg meg nem tanultuk a nyelvet, és nem barátkoztunk meg a jelekkel, amelyekkel írva van. A matematika nyelvén van írva, és a betűi háromszögek, körök és más geometriai alakzatok, amelyek ismerete nélkül lehetetlen akárcsak egyetlen szót is megérteni.”³

Az egzakt megfogalmazásra való törekvés, a kifejezés „rigorózus” pontosságára és egyértelműségére azonban Kornai Jánosnál sohasem megy a mondanivaló *relevanciájának a rovására*. Nem aszerint építi fel modelljeit, hogy mit lehet elegáns matematikai formulákba önteni, olyan modellek felállítására törekszik, amelyek nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy megértjük azt, amit magunk körül látunk. *A hiány szerzője* írta köz mindentféle homályról, kétértelműségről, verbális vagy képletek által fejlesztett köztől. Szerkesztői szemmel nézve meghatározható, hogyan írásait, színe a nyomdagépi elkísérve, az utolsó percig csiszolja – gyakran egy vesszőnek vagy kétőspontnak is fontosságát tulajdonítja. Kornai János sok munkája magyarul először a Közgazdasági Szemle hasábjain látott napvilágot. Írásain a szerkesztők szerkesztési tanulságai. Kevés alkotót új annyira a tökéletesség vágya a mi vidékünkön, ahol a „buhera”, a „hogya nem jó, úgylis jó” filozófiája sajnálatos módon nem torpan meg a tudományos mfhelyek ajtajánál. Ellenkezőleg, a „buhériás” még mintha terjeszkedne is az utóbbi években. A tudás mielőbbi kereskedelmi hasznosítására kényszerítve (vagy csak belesodródva e zsákutcába?), jobb sorsra érdemes kutatók „féljé kisült” tanulmányokkal árasztják el a felvevő piacot, gyakran egy rókáról több bört is lenyúzza. Kornai János tartós hatása a talmitól, a pillananyitól, a konjunktúrateremtéskől való mélyen beleviródot tartózkodásban rejlik. Műveit a Nyugat legendás szerkesztője, Osvát Ernő szellemében önti formába. Kire illene jobban az osvái mondás, mint Kornaira: „A stílus helyállás.”⁴

Az eddigiek talán már önmagukban is megmagyarázhatnak Kornai János kivételes és hosszan tartó sikerét. Hány ma élő kutató mondhatja el magáról, hogy a hetvenes években éppúgy a csúcson volt, épp oly intenzíven olvasták munkáit, mint a kilencvenesekben? Kornai János idezettsége tucatnyi ismert kollégájáéit felülmúlja, egy egész nemzedék tekinthető így vagy úgy a tanítványának, tekintélye a nagyvilágban ugyanannyira megkérdőjelezhetetlen, mint itthon. Kellit azonban még valami: ami Kornai Jánost Kornai Jánossá tette.

Sokan hajlamosak megfeledkezni arról, hogy Kornai életműve messze több, mint a félresikerült rendszer feltérképezése, több és más, mint palackba zárt üzenet az el-süllyedt Atlantisztról. Ezt korántsem csak Harvard-professzorsága vagy az *Anti-Equilibrium* (sokak szerint Kornai főműve) bizonyítja. Ha a hazai textilipar túlzott központosításának problémáiról vagy a koraszülött jóléti államoktól értekeznek, ó akkor is a kor – és nem egy régió – problémáiról beszél. *A szocialista rendszer* Irója igazából sohasem a szocializmus rejtélyeit próbálta megfejteni, hanem a kor enigmáinak gyűr-között neki – hozzáigazítva a kelet-európai „helyi időt” a „világi időhöz”.

Kornai János éppen időben érkezett. „Mi hát az idő? Ha senki sem kérdezi, tudom;

³ *Galileo Galilei: Discoveries and Opinions of Galileo*, Ford S. Drake, New York, 1957. Megjelent: *Simonyi Károly: A fizika kultúrtörténete*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1978, 178. o.

⁴ *Osvát Ernő: Az Elégencia és a Kétségbeesés könyvéből*, Kiss József Könyvtárádó, Budapest, 1995, 13. o.

ha kérdik tőlem, s meg akarom magyarázni, nem tudom... Gyermekfejjel azt tanultuk, ... hogy háromféle idő van: múlt, jelen és jövő. Ki merné azt állítani, hogy nincs három, hanem csak egy: a jelen – mert a másik kettő nem valóság? Vagy azok is megvan-nak, de úgy, hogy az idő mikor jövőből jelené változik, valami rejtekhelyből előbal-lag, mikor pedig jelen mivolta múltá öregszik, megint visszabúvik.”⁵ Kornai János éppen időben érkezett, amikor az idő rejtekhelyéből előballagott.

A Közgazdasági Szemle Szerkesztője

Kornai – a kortársak szemével

Lassan a magyar társadalomtudományokban is élet-halál kérdés lesz az impaktfaktor, amellyel egyik kutatonak a másik kutatóra tet hatását igyekeznek megmagyarázni, azt fűr-készvén, hogy milyen hullámokat vernek a tudományos felismerések a tudományos kö-zösségben, milyen messzire terjednek forráshelyüktől az új eszmék és gondolatok, mi-lyen sebességgel válnak a szakmai közgondolkodás részévé. Gyarló módon és tökéletle-nül, de mégiscsak kézzelfoghatóan e fontos, ám nehezen leírható hatást sűrű számokba az impaktfaktor. A Közgazdasági Szemle is valami efféle lehetlenségre vállalkozott, amikor Kornai János 70. születésnapja alkalmából három kérdéssel kopogtatott a neves kortársak ajtaján. Lehet-e néhány bekezdésbe sűríteni azt a hatást, amelyet Kornai János gyakorolt a magyar közgazdász-társadalomra és tágabban a társadalom elemzőire? Le-het-e jelzők sárujába szorítani az attitűdöket, érzéseket, véleményeket? Az alábbi össze-állítás egyfajta válasz erre is, s nemcsak az itt következő három kérdésre, amelyet gondo-latébreszképpen megfogalmaztunk.

1. *A francia Becsületrendtől a vezető folyóiratok hivatkozásáig a világ számtalan tanu-jelét adta Kornai János tudományos teljesítménye elismerésének. Mit jelent személyesen az Ön számára Kornai munkássága?*

2. *Mi lehet a tika annak, hogy egy kis ország – történelmi okokból is leközvetlenülnek tűnő – kortaljai közül kiörve, Kornai Jánosnak sikerült kivételes súlyra szert lenni ebben az „amerikai tudományban”?*

3. *A Nagy Generáció, a mai örvényesek számára Kornai művei meghatározó intellek-tuális élmény jelentenek. Hogyan értékeli Kornai hatását az utánuk következő nemzedék-re, a mai huszon- és harmincévesekre?*

Csaba László

1. A térségünk és a 20. század nagy kísérletei iránt érdeklődő kutató számára Kornai munkásságának két mozzanata fontos. Egyfelől – első könyve óta – áthatja az a törekvés, hogy a dolgot a maga valóságában, elfogulatlanul, *sine ira et studio*, ugyanakkor kom-plexen mutassa be. Ez egykorra nem könnyű és majdnem mindig népszerűtlen. Másfelől a dolgok leírása és bemutatása nála sem vezet ahhoz az – igencsak meseterkelt – pozolná-s-hoz, amely úgy tesz, mintha sok száz milliónyi ember sorsát érintő kérdésekről indokolt vagy egyáltalán lehetséges lenne ugyanolyan szenvedlen kivülállással, személyes állás-foglalás és etikai tartás nélkül szólni, mint némely természettudományos leíró-rendszere-

⁵ Szent Ágoston vallomásai. 1–2. kötet. Fordította Vas József. Budapest, 1925. Megjelent: *Simonyi Ká-roly: A fizika kultúrtörténete*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1978, 94. o.

Csaba László – Kopint Datorg, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyletem.

zö esetek feldolgozásában ez történik. Ez kényes egyensúly, de épp a két oldal közötti állandó feszültség magas szintű megoldása miatt szinte letehetetlen Kornai legtöbb írása, még a vaskosak is.

Kornai munkássága sokak szemében korszerűtlennek tűnhet: a jórészt elkerülhetetlen szélaprózódás, szakosodás és részletekutatások világában a komplexitást és a rendszeret keresi, s többnyire meg is találja. Az értékesítést és tanácsatlanságot értékmertességgé ként leplező, nemritkán infantilis vagy egyoldalúan technicista megközelítések világában a személyes állásfoglalás, a határozott értékrend képviselése ugyancsak már-már kötelező szeritársrendjével szemben egy egyéni-egyedi módszer, álláspont és megközelítés tudatos vállalása és megőrzése arra int, hogy civil kurázsira és tiszta közbeszédre nem csak a múlt században volt szükség.

2. Kornai az 1956-ot követő közel negyedszázados visszaszorítotttsága idején jól megismerte és magas szinten művelni is tudta a nyugati közgazdaságtan adott időszakának fontos irányzatait, így a matematikai tervezési és a diszequilibrium-irányzatot. Eközben azonban munkáiban állandóan jelen volt – hol közvetlenül, hol közvetve – a nem piacgazdaság elményanyaga és ismeretköre. Így egy, a tudományász világpiaça által ismert és értett nyelven egy számára ismeretlen világról szóló, ráadásul sajátos hang-súllyal. Az a tény, hogy Kornai nézetei – alkotói korszakának különféle szakaszában – sosem találkoztak általános jelkesedéssel, azaz mindig vitái váltottak ki, a szerző egyéni hangsúlyaitól és megítélésaitól fakad. Márpedig az egyes kérdések érdemétől függetlenül módszertaniilag és gyakorlatilag épp ez az, ami előfeviszi a tudományosság fejlődését. Az a tény, hogy sok más szerzőtől eltérően, Kornai nem ragadt le egyetlen irányzat szűk mezgyéin belül, hanem vállalta a mai nyugati értelemben vett politikai gazdaságtani megközelítést, azzal hogy engedte a világ sokszínűségét beszűrtemkedni elméleti munkásságába, anélkül azonban, hogy igényességétől engedett volna. Lehetővé tette azt, hogy sokféle megközelítést kutatóra hasson megtermékenyítően. Ez a műveire való hivatkozók és hivatkozások sokféletését jól tetten érthető. Végül nem csekély szerepet játszott az, hogy Kornai négy évtizede jelen van a tudomány világ-piaçán, művelt eleve e mérce szerint írja, anélkül azonban, hogy egyéniségét engedte egy-egy szűk szakmai kategóriába belegyömőszölni. Épp amerikai publikációi mutatják, hogy a módszertaniilag legigényesebb folyóiratokban a legnagyobb az igény a tömegermelésben megsokotóttól eltérő feldolgozásokra, föltéve, hogy azok kellő elméleti és módszertani színvonalúak és megalapozottak.

3. Kornai művei – a Harvard Egyetemen kívül – a maguk egészében nem szerepeltek a hivatalos tananyagokban. A mai nemzedék nemcsak audiovizuális korban nő fel, hanem tanulmányai mellett jellemző módon dolgozik is. A számonkérési rendszer sajátosságai miatt sokak számára hátterbe szorult az értelmiségivé váláshoz szükséges önálló s elsősorban egyéni iradalomfeldolgozás alapuló szellemi munkálkodás. A formailizált eljárások helyes és szükséges elterjedésének mellékhatása – az előzőekkel összefüggésben – a bináris gondolkodás terjedése, a négy gépelt oldal meg nem haladó olvasmányok előtérbe helyezése a hallgatók többségénél. A korábbiakhoz hasonlóan, bár annál magasabb színvonalon van egy igényes kisebbség; az ő elméleti érdeklődésük azonban a közgazdasági főirány és – még sokkal inkább – a pénzügyek, a tőzsdé és a bankrendszer felé nyílik. Ez valószínűleg szükségszerű, ámde nem növeli az új politikai gazdaságtan iránti befogadókészséget. A hazai képzési rendszer már-már riasztóvá váló történettelensége és a tudományos megközelítéseknek a gyorsralpalókkal meg a gazdálkodási-praktikus ismeretekkel szembeni visszaszorulása azt valószínűsíti, hogy Kornai hatása a jövőben is nagyobb lesz a közügyek iránt kényserből érdeklődő társadalomban, mint a felsőoktatásban.

Gábor R. István

1. Számomra Kornai János munkássága mindenképp szakmai inspiráció, gondolati fogódzó és minőségi mércét jelent. Mintát az értékelőteoretizálás tudatos vállalására és nyílt megvállására, a tapasztalatokra reflektáló, tényisztező elméletalkotásra, a szakmai felkészültség mellett a józan ítélőképesség fontosságára, a magától értetődőségig csiszolt gondolatokra, az egyenes beszédre, a szabotosság összegezehetőségére a közérthezőséggel. Mintát a társadalomtudós szakmai és politikai közéleti szerepvállalásának célszerű és erőkölsileg kívánatos mértékére és módjára. Jelenti még számomra a pályatársak eredményeinek elismerő gesztusokban és szakmai melléfogásaik kontórfalazás nélküli kritikájában is kifejeződő teljesítményisztelet, idegenkedést a mindenkor uralkodó divatirányzatok mechanikus követésétől és az érvelés öncélú túlfomaltrálásától, a szakmai léhaság, felületesség és nagyomondás megvetését.

2. A kérdés, amely munkássága nyugati elismertségének titkát firtatja, azt a Szovjetunióban született „nem hivatalos” művekből nemrégiben Budapesten rendezett retrospektív képzőművészeti kiállítást juttatja az eszembe, amelynek közönsége egy korabeli amerikai méterő gyűjteményét vehette szemügyre. E külön gyűjítő érdeklődését láthatólag olyan – mint a vendégek elismerően konstatálhatták: jórészt ma is eleven – művek ragadták meg, amelyek *a)* számára ismerős formanyelven közvetítettek *b)* egy szellemében idegen világról *c)* szentimentál származó és *d)* művészi minőségükkel is hitelesített üzenetet. Ezek, *mutatis mutandis*, szükséges feltételei lehetnek a Kornai János munkássága iránt Nyugaton megnyílvánuló kitüntető figyelemnek. De hogy – szemben az említett kiállításon bemutatott amerikai gyűjtemény darabjaival – nem csupán egy-két külön „műgyűjítő” figyelmet kellett fel, hanem befolyást gyakorolhatott az ottani, erős bennfentes öntudatú pályatársak gondolkodására, szerintem aligha magyarázható mással, mint egyszerűen azzal, hogy (legalábbis ha a közgazdaságtudományok nemcsak a tárgyaira, hanem a műveikre is alkalmazzuk a stratégiai önzés posztulátumát) mindemellett *e)* saját világuk jobb megértésében, hogy úgy mondjam, kapóra jött. Hogy valóban létezhet a körükben effajta bennfentes arisztokratatudat, azt meg abból sejttem, hogy ugyanakkor mennyire részlegesen aknázták még ki a Kornai János tanaiban rejlő, még oly kézenfekvő lehetőségeket. Szűkebb szakterületemmel maradva: nyugati munkagazdaságtani munkákban alig találkoznai az ottani és a hánygazdaságbeli munkaerőpiacok mint szisztematikusan eltérő „normál állapotú” (ellentétes „piaci rezsimeket” megtestesítő) piacok szembeállításával a munkavállalók és munkaadók közötti aszimmetrikus erőviszony piacgazdasági jelentőségének megvilágításában.

3. Ami végül a harmadik kérdéseket illeti, Kornai János tudományos teljesítményének a legifjabb hazai közgazdász nemzedékekre gyakorolt hatásától azt gondolom, hogy bár nálunk efféle bennfentes tudat nyilván nem korlátozhatója, a nyugati standardokhoz igazodás neofília túlbuzgalma és/vagy magabiztoság-erősítő elménye azonban *egyelőre még igen* – a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem alapképzésében mindenesetre Kornai János politikai gazdaságtana, főmoman szólva, nem kiütemelt olvasmány. Hogy csak *egyelőre*, erre például abból következtetek, hogy tanmenden kívüli, alkalmasszerű előadásain az öket körülvevő valóság elméleti igényű elemzése iránt érdeklődő hallgatók – jórészt az egyetlen szakkollegiumos édiájkjai –, köztük a holnap tudósnemzedékének tagjai, mindig megöltik a tennet.

(Egy fegyelmezett tudós egy fegyelmezettelen korban. Szubjektív válaszok Kornai János 70. születésnapjára)

1. Az 1980 környékén végzősök a legkevésbé érezték magukat akár Nagy Nemzedéknek, akár Reformnemzedéknek, talán leginkább a Pangás vagy Kimaradtak Nemzedéke megnevezés illett rájuk. Ez volt a valamikori MKKE-nek talán a legunalmasabb évfárlata, amelyikkel abszolúte nem történt semmi, amelyiket még a szellemi izgalomnak is messze elkerültek. Egyáltalán nem véletlen, hogy a *Közgazdasági Szemle* körkérdésében a mai ötveneseket (a Nagy Generációt), az utódokat, azaz a mai harmincasokat-húszasokat szőföltötte meg, és még innen is kimaradtak a mai negyvenesek. 1979/80-ban szerintem a legunalmasabb egyetemi éveket átélők sorjázata olyan rendkívüli szellemi-szakmai izgalommal kecsesgőltö helyekre, mint a Magyar Cirkusz és Varieté Vállalat, a Szikra Nyomda és Lapkiadó Vállalat, a Bányászati Kutató, a Posta, az XY Számítógéppontok vagy különböző statisztikai fősztályok, ahol mind-mind közgazdasági elemzőket kerestek, és ahol egy-két eltöltött hónap után nyilvánvaló volt, hogy életünk hátralévő része is kellemes szellemi tempedtségben telik majd el. Kevés kivételeseknek jutott ennél komolyabb szakmai perspektíva.

Bár ekkoriban készülték vagy készültek el olyan, a későbbi közgazdasági gondolkodást meghatározó művek, mint Antal László úttörő jelentőségű gazdaságireform-elmzése, Bauer Tamás beruházási ciklusokról és Soós Károly Áttila a kampányok gazdaságszervező erejétől szóló monográfiája, de ezek még csak többnyire kéziratban és meglehetősen szűk körben terjedtek (Bauer könyve majd két év múlva jelent meg, Soósé hat év múlva).⁶ Így a Nagy Pangás nemzedékének többsége kimaradt, avagy csak nagyon a periferián élte meg a fent említett művek által kiváltott szellemi pezsdülést.

Ebben a közegben jelent meg Kornai *A hiány* című munkája.⁷ A hiány megjelenése nem volt teljesen váratlan, ez a könyv nem a semmiből jött. Egyrészt folyóiratcikkekben,⁸ belső szakmai, így szakkollégiumi vitákban már megjelentek és nem maradtak visszhang nélkül egyes részei: az egyetemen kívüli szakmai kurzusoknak vitatémája volt például a megfogalmazódó új szabályozáselmélet. Másrészt, ha nem is a hivatalos egyetemi oktatás részeként, de a korábbi Kornai-műveknek is volt hatása az egyetemen.⁹ Itt nem is elsősorban az akkor már híresnek számító *Anti-equilibriumra* gondolok (noha a szakkollégiumban voltak már ilyen kurzusok), hanem például a *Erdőlelet* vagy *harmonia*-sági és Jogi Könyvtáradó, 1986.

⁷ Kornai János: A hiány. Közgazdasági és Jogi Könyvtáradó, Budapest, 1980.

⁸ Csak néhány példa: Kornai János (1976): A gazdasági viselkedés normái és a norma szerinti szabályozás. Közgazdasági Szemle, 1976. I. sz. 1-14. o.; Kornai János-Weihull, J. W.: A piac normái állapota hiánygazdaságban: egy sorban állási modell. Szigma, 1978. 11. évf. 1-32. o.

⁹ A közgazdasági egyetem fejlődése szempontjából egészen tragikus a harvianas-helvenes években a kutatóintézetek és az egyetem között kialakult távolságtartás. Nagyon kevés kivétellel az nagyjából abban volt megfogalmazható, hogy „én nem kutatok, te nem oktatasz”. Tisztelet a kivételnek, ez az egyetemi presztízst emelkedéséhez nem igazán járult hozzá. A mi Pangó Nemzedékünk idején nem volt önálló kurzusa, legfeljebb egy-egy vendégelőadásra volt meghívott az akkori nagyok közül Nagy Tamás, Révész Gábor, Bródy András, Augusztnovics Mária és a később már akadémikusá lett Kornai János.

Király Júlia – Nemzetközi Bankárképző Központ.

kus növekedésre,¹⁰ ami – öszintén bevallva – az előzőnél sokkal nagyobb hatással volt ránk (de legalábbis rám). Az akkor ötödéves Szász János nyomta a kezembe, azzal, hogy ezt muszáj elolvasni, mert többet értek meg belőle, mint a hivatalos egyetemi stúdiumokból. Elsős körömben így számomra ez volt az első igazán nagyhatású közgazdasági írás, ami kívül állt az akkor hivatalos tudományon. Azóta is meglep, hogy szerzője korábbi és későbbi munkáival szemben némileg mostohagyerekként kezeli, sokkal kevesebbet hivatkozik rá, mint más korábbi műveire, mint akár a *Tízletit központosításra*,¹¹ akár az *Anti-Equilibriumra*.

A szerző egzaktság iránti vonzalma sem volt ismeretlen a volt termatosok számára, hiszen a kétszintű tervezés modelljével, noha annyira nagyon hivatalos nem volt, de azért több stúdiumon is találkoztunk.¹²

A hiány mégis korszakhatárt jelöl. A hiány kapcsán olyan repülőegyetemek, szakmai fórumok, szakszeminariumok szerveződtek, amelyek az unalom végét jelentették. Pedig A hiány szigorúan szakszerű, tudományos szerzettségű írás volt: egy fegyelmezett tudományos igényű elemzés egy fölöttébb fegyelmezettlen, nem egyszer álhudományos téziszek burkolt világról.¹³ Nem voltak benne politikai áhállások, laza megfogalmazások, sóf meg csak az akkori hivatalos megfogalmazás szerinti „ellenzéki gazdaságának” sem volt nevezhető. A szerző még véletlenül sem használta ki azt – amit 10 évvel később az *Inkulatos röpirat*¹⁴ idején annál inkább –, hogy ő az egyik legjobban fogalmazó, ha kell legszenvedélyesebb magyar közgazdász. Ez a mű inkább „százaz” volt, csakhogy százaz, aprófékosen bizonyított tézisei mind arról szóltak, hogy ez a gazdaság a maga összehazudott racionalitásában nem is racionalis és nem is tartósan működőképes.

1980 őszén Kornai János beengedték a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemre: tartottott egy alternatív szeminariumot A hiány alapján, ha jól emlékszem, talán meggyedevészeknek. Ezt a szeminariumot már az első alkalommal át kellett helyezni a III. emeleti húszfős kis szobából az I. elődődőba, amely aztán a sorozat végéig többé-kevésbé mindig tele volt. Ezekben a szeminariumokon valamennyi nemzedék jelen volt: az elődők, a Reformnemzedék, a Pangás Nemzedéke és már ott voltak a legifiatlabbak, a majdani fideszesek „jövődöeli „felsőbb éves kapcsolatai”. De jöttek a jogászok, a szociológusok, sóf, műszakis hallgatók is. Híre ment. Pedig még egyszer: minden volt, csak nem ellenzéki bujogatózás. Akik balhéra, jó odamondogátásra vágytak, lassan le is morzsolódtak. De a többség mégis kiatartott, mert ez az „új szocialista pg” mellbevágóan más volt minden korábban tanulni. Azt hiszem ez az időszak valami olyasmit jelentett sokunk számára, ami meghatározó volt a későbbiekben, ami jelezte az unalom és a pangás végét. Áttörést jelentett, és az általa vágott részen már könnyebben zúdulhatott át a később reform-közgazdaságtannak átkerestelt irrodalom is.

2. Számomra ezért mindmáig a legnagyobb hatású Kornai-mű A hiány. Nem is tagadom, személyesen továbbra is jobban szeretem a már említett *Erdőlelet* növekedést vagy a nyolcvanas évek végének szerítem méltánylatlanul kevés visszhangot kapott nagyvaszabású áttekintő tanulmányát a *Vízidőket*.¹⁵ Ez utóbbival először angolul találkoztam a *Jour-*

¹⁰ Anti-Equilibrium. Közgazdasági és Jogi Könyvtáradó, Budapest, 1971: Erdőlelet vagy harmonikus növekedés. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.

¹¹ A gazdasági vezetés tízletit központosítása. Közgazdasági és Jogi Könyvtáradó, Budapest, 1957.

¹² Kornai János-Lipták Tamás: Kétszintű tervezés: Játkelméleti modell és iteratív számítási eljárás népgazdasági tervezési feladatok megoldására MTA Matematikai Kutatóintézet Közlemények, 23. évf. 1-14. o.)

¹³ Számomra a felfelfelfelfelfelf szóc. pg olyan klaszrikus elméleti jelentétek a csúsof, mint például az árk szerpe a szocializmusban szigorúan 12 pontban vagy például a szocializmusban társadalmilag hasznos munka rendkívül operatív és konstruktív fogalma.

¹⁴ Kornai János: Inkulatos röpirat a gazdasági átkerestés ügyében. HVG Rt. Budapest, 1989.

¹⁵ Kornai János: A magyar reformfolyamat: vízidő, remények és a változás. Gazdaság, 31, 1987. 2. sz., 5-46. o., 3. sz. 5-40. o.

nal of Economic Literature-ban, – ami a tanulmány számomra megegyezően kristálytisztan logikája mellett – azért is lényeges, mert az ember döbbenet felel, hogy ez az a „reformsocialista” írás, amelyik nemcsak azért érthető egy angolul beszélő közeg számára, mert angolul van írva, hanem azért is, mert azon a nyelven van írva, amin ők beszélnek. Ez volt az első elemzés, amit meg tudunk vitatni akkori holland kollégáimmal, míg az ugyanekkor születtelt *Fordulat és reform* nem csak az én szerény angol fordításom miatt nem „ment át”.

3. Nem tudom milyen a hatása Kornainak az „utódokra”, a mai húsz- és harminc-évesekre. Tudom, hogy ismerik, tudom, hogy olvassák, tudom, hogy vitatkoznak egymás között vele és róla. Szakszeminariumaimnak Kornai legalább egy, tetszőleges tanulmánya kötelező olvasmány. Általában nem a téma kapcsán, hiszen többségük a pénzpiacokkal foglalkozik, ami Kornai érdeklődési köréből kicsi mindig kinarad. Ezek a fiatalok általában iszonyú gyors agyú, de fegyelmelzen gondolkodók – ami az írás legnagyobb gáája lehet. Kötelező Kornait olvasniuk, hogy megtanulják gondolataikat megfogalmazni, megtanulják a tudományos fegyelm szűkségességét, és megérezzék erejét, hogy megtanuljanak adatokat gyűjteni és rendszerezni, megajánljának „maguk ellen cédlázni”, azaz saját téziseikkel ellentétes állításokat kiszűrni és hatáson megfogalmazni, hogy megértsek: a fegyelmelzett és rendszerezett gondolkodás nem egyenlő az unalommal, hanem – és ezt Kornainál jobban talán senki sem bizonyítja – izgalmasabb és kihívóbb, mint egy zseniállításnak látszó, ám végiggondolatlan és ezért továbbgondolhatatlan szózhanyag.

Laki Mihály

Előszó: Kornai Jánost (ha őt nem sérti) sok éve tanfőnömszteremnek tekintem, életét, munkásságát elfoglaltanul, érzelmek nélkül nem tudom értékelni.

1. Kutatói pályám meghatározó olvasmányá Kornai *A gazdasági vezetés általános központosítása* című könyve. Elsősorban ez a könyv győzött meg arról, hogy a szocialista rendszer (abszurditásaival és mindenfajta ellenmondásaival együtt) *leírható*, hogy a tervgazdaságot nem a kifundálói által elképzelt rend, de nem is a káosz irányítja, hanem sajátos kapcsolódások és szabályok működtetik. Úgy gondoltam, hogy a feladat a még pontosabb leírás és szabályok megfogalmazása, újragondolása. Azóta is ezen szövműveim. Közben elűnt a szocialista rendszer, de a helyén (bemre, mellette?) keletkezik a másik. Azt sem ismerjük, van hát mit leírni, szabályokba foglalni.

Az egyetemen marxista-leninistának, Csehszlovákia 1968. augusztusi lerohanása után egy ideig még kritikai marxistának vallottam magam. Kornai nem fordult nyíltan szembe a marxista közgazdaságtudománnyal (sőt a rá jellemző kiegyensúlyozottsággal felhívta a figyelmet a marxi tradíció értékes elemeire is), de figyelmes olvasói megértették, hogy felfogása szerint a hivatalos vagy éppen a nem hivatalos marxisták módszertana, fogalomkészlete, sőt az egész marxi tradíció számos problémára elemzésre alkalmatlan. Ezért Kornai a nyugati közgazdaságtan eszközeivel próbálta elemezni a szocializmus sajátos jelenségeit, miközben új, általa alkotott fogalmakkal, szabályokkal is kísérletezett. Nem vállalkozom annak értékelésére, hogy mennyiben sikerült a főáramú közgazdaságtant vagy éppen a nyugati közgazdaságtan periferikus iskoláinak eredményeit alkalmazni, mint ahogy új fogalmait, tetteit előnyeknek vagy hátrányoknak az összevessése is az enyémnél alaposabb tudást igényel. Példája azonban sokat segített abban, hogy *elforduljunk* a nem ritkán meddő *marxizmusról*, és új (számomra új) módszerekkel kísérletezzek.

Kornai távoll maradt a gazdaságátförformálástól, nem vett részt a reformbizottságok

munkájában. Nem ellenezte a reformokat, de viselkedéséből, írásaitban, kötetlen beszélgetéseimben, elejett megjegyzéseiből kiderült, hogy *nem hisz a szocialista rendszer megújíthatóságában*. Itt nem részleteztem okokból én is elég gyorsan hasonló következtésre jutottam, és ha lehetett, kinaradtam a nagy általakítási tervek kovácsolásából. Kornai számos írása azonban abban a meggyőződésben is megerősített, hogy mindez nem csupán morális kérdés (mennyiben szabad együttműködni a kommunista rendszerrel stb.). A reformok borulátó megítélésének pozitív hozadékai is vannak. Akarva-akaratlan a spontán, a hivatalnokok által érzékelt rendszeren kívüli, a rendszerrel szemben működő, a működésképtelenségeket áthidaló, de közben a rendszer szépporlasztó folyamatait váltak számomra is érdekessé. Kornaihoz hasonlóan én sem látam előre a szocialista rendszer összeomlását, mi több a működési szabályosságok leírásával önkéntlenül a tartós fennmaradásának a képzelét erősítettem, de a nagy összemolás után legalább elmondhatam, nem a biztonságokban és feljegyzések írásával töltöttem hiába az időmet.

2. A kérdés szerintem nem pontos. George Katona, Fellner Vilmos, Balogh Tamás, Káldor Miklós, a zsenális Neumann János vagy a Nobel-díjas Harsányi János ugyancsak „egy kis ország történelmi okokból is leküzdhetetlenek tűnő korlátai közül kiűrtve” lettek híres tagjai a közgazdász tudósok nemzetközi közösségének. Kornai János különösége az, hogy úgy került be ebbe a csapatba, és persze a szakma nemzetközileg elismert szférájának körébe is, hogy *közben nem szakadt el a magyar közgazdászok közösségétől*. Esetében ezért nem működik a szokásos magyarázat, hogy a kitűnő magyar gimnáziumból élővonalbeli angol vagy amerikai egyetemre, tanszékekre került okos magyarok a Nyugatban egyáltalán nem különös karrierutat járták végig. Kornai a kitűnő magyar gimnáziumból nem Cambridge-be vagy Princetonba, hanem a kommunista ifjúsági mozgalomba, onnan a Szabad Nép rovaivazetői posztjára, majd egyetemi végzettség nélkül a Közgazdaságtudományi Intézetbe került, ha jól tudom 1954-ben. Azóta megszakítás nélkül *kaui Magyarországon*. Egyetemi katedrát itthon nem kapott, de ez nem rá, hanem a Közgazdaságtudományi Egyetem mindenkori uraira (elvtársaira) jellemző mozzanat. Mindezt látva, úgy gondolom, hogy *Kornai életútja és teljesítménye nem érhető a magyar közgazdászokkal folyóait intenzív szellemi kölcsönhatás nélkül, miközben ez a kölcsönhatás önmagában nem magyarázza az eredményeket*. Egysszere volt jelen az éppen szembenálló Nyugatban és Keleten, ismerte, ismeri mindkét világ nyelvét, szokásait. Így a kiemelkedő szellemi teljesítmény mellett a *közvetítés* is érdekessé tette őt mindkét tudományos közösségben. A két világrendszer határainak lebomlása után életstratégiája nem alkalmazható. Az új generáció választal: másodrendű angolszász egyetemeken szerz-e katedrát, vagy harmadrendű magyar egyetemeken és kutatóintézetekben mondhatja magának: „it élend s halmod kell.”

3. A fiatal tudós generáció izlései: sajnos nem ismerem. Úgy tapasztalom, hogy Kornai János művei (különösen *A szocialista rendszer. A kritikai politikai gazdaságtan* című munkája) minden olyan közgazdaságtudományi, politológiai sőt szociológiai kurzuson taníthatók, ahol nem a múlt szisztematikus előírásával foglalkoznak, hanem a múlttól függetlően kérdéseit vizsgálják. Az ilyen kurzusokon az oktatók szívesen tesszik Kornai írásait a kötelező és ajánlott irodalmak listájára, mert tudják, hogy a diákok is kedvelik a világos, érthető gondolataimeneket.

Marer Pál

1. Két dolgot említenék meg: útőző szerepét a szocializmus közgazdasági folyamatainak az elemzésében és azt, hogy munkásságában egyesíteni tudja a mikro- és a makrofolyamatokat, mégpedig úgy, hogy az összkép, amit festett, mindig több és teljesebb volt, mintha csupán a részeredményeket összegezte volna.

Ami munkásságának útörő szerepét illeti, a következő adalékot említeném. A harvonas évek végén az Indiana Egyetemen egy kollégám, Nicholas Spulber dolgozott könyven, amelyben elemezte a szocializmus gazdaságának reformtörténetét. Az ő kérésére néztem utána és fedeztem fel, hogy Kornai János már 1953-ban vagy 1954-ben írt egy cikket a Szabad Népből, amely összefoglalja a néhány évvel később magyarul és angolul is megjelent klasszikus könyvének *A gazdasági vezetés túlzott központosításának* a főbb gondolatait. Nem sokkal e „felfedezésem” után ismertem meg Kornai Jánost személyesen, amikor néhány hónapot töltött az Indiana Egyetem egyik kutatóintézetében, ahol *A hiány* című könyvén dolgozott. Erdekfeszítő előadásai és okfejtései nekem a alapozó képzést jelentettek.

2. Itt is két dolgot említenék. Az egyik az, hogy Kornai mindig nemzetközi mércével mérgette meg magát. Csak akkor volt elégedett, ha a világ legnevesebb intellektusaival tudott tudományos kérdésekben „összecsapni”, ha ők is értékelték elemzéseit, következtetéseit. A másik, hogy Kornai Jánosnak különlegesen jó érzéke van ahhoz, hogy egy-egy tömör kifejezéssel – például a puha költségvetési korlát – összefoglalja elemzéseinek lényegét. E kifejezések azután bekerülnek a nemzetközi szakirodalomba, ahol azokat mindig nevével öszeköve idézik. Ez az a bizonyos jó értelemben vett „tudományos marketing”, amire a legtöbb tudós nem fordít elegendő figyelmet.

Mátyás Antal

Az összes eddigi itthon élő magyar közgazdász közül Kornai János a külföldön legismertebb, legtöbbet idézett tudós. A nyugati sajtó néhány éve a Közgazdasági Nobel-díj várományosaként emlegette. A Nobel-díj közelebe rajta kívül más hazai közgazdász nem jutott el.

Mi a tika Kornai nemzetközi elismertségének? Erre igyekszem a tudománytörténetész szemével nézve választ találni, anélkül, hogy sokrétű elemzéseit konkrétan érmeném. A feleletet kérdésre a válasz részben szubjektív, részben objektív tényezőkre hivatkozva adható meg. A szubjektív tényező: Kornai kiemelkedő tehetsége. Az objektív tényezők a hazai és a nemzetközi társadalmi körülmények.

A századfordulón és a két világháború közötti itthon működő magyar közgazdák a nyugatnál fejlettebb gazdaság körülményei között tevékenykedtek. Márpedig a közgazdaságtudomány fejlődése követi a gazdaság fejlődését. Nem véletlen, hogy a klasszikus közgazdaságtan Angliában érte el a csúcstét, amelynek gazdasága a múlt század derekán a világon a legfejlettebb volt. Amint azután az Egyesült Államok a gazdasági fejlődésben megelőzte Angliát, úgy vált az Egyesült Államok a közgazdaságtudományban is vezető hatalommá. A Nobel-díjas közgazdák nagy része az Egyesült Államokban működött vagy működik.

A századforduló és a két világháború közötti időszak kiemelkedő magyar közgazdászainak, köztük Kautz Gyulának, Földes Bélának, Heller Farkasnak, Navrátil Akosnak, Balás Károlynak, Surányi-Unger Tivadarnak nagy érdeme volt, hogy a közgazdaságtan hazai oktatását nyugati szintre emelték. A közgazdasági elmélet továbbfejlesztésére, a fejlett tőkés gazdaságok új összefüggéseinek a felismerésére a viszonylag fejletlen magyar gazdaság körülményei között azonban alig nyílt lehetőség. A műveikben található új elemek nem voltak olyan jelentőségűek, amelyekre a nyugati szakközösség felfigyelt s hivatkozott volna. Ebben persze az is szerepet játszott, hogy munkáik nagyobb része magyar nyelven látott napvilágot. Azok a magyar közgazdák váltak nemzetközileg ismertté, akik fejlett tőkés országokban telepedtek le, fejlett gazdaságot tanulmányozhattak magas színvonalú tudományos műhelyek keretei között, azok szakmai támogatásával fejlettek ki tevékenységüket. Csak néhány nevet kívánok megemlíteni: Káldor Miklós,

Fellner Vilmos, Sciovsky Tibor, Harsányi János. Theiss Ede csak két évet töltött Rockefeller-ösztöndíjjal híres nyugati egyetemeken, de már eme rövid időszakk alatt sikerült – egyik Egyesült Államokban publikált tanulmánya révén – a külföldi közgazdák figyelmét magára felhívni. R. G. D. Allen a közgazdák számára írt híres matematikai tankönyve valamennyi kiadásában hivatkozik Theiss e cikkére. Jürgen Niehans pedig 1990-ben megjelent elméletörténeti könyvében Theisst e tanulmánya alapján a Harrod-Domar-modell előfutárának nevezi.

Itthon működő közgazdánkunk elsősorban az elméletörténet területén sikerült nemzetközileg is figyelemmelítő, külföldön is megjelentetett műveket alkotniuk. Így Kautz Gyulának, akinek könyvét mind a mai napig idézik, vagy Surányi-Unger Tivadarnak. Heller Farkas vaskos elméletörténeti művére az előkelő angol MacMillan kiadó figyelt fel, és szerette volna angol nyelven kiadni, de légtámadás során elpusztult mind a könyv forrítása, mind maga a fordító.

Abban, hogy a hazai körtökben neves elméleti közgazdánk külföldön kevésbé voltak ismertek, szerepet játszott az a körülmény is, hogy a kiemelkedő külföldi tudományos műhelyektől távol, meglehetősen izoláltan dolgoztak, nemzetközi kapcsolataik kevés kivétellel nem voltak intenzívek. Még gondolni sem lehetett az információaramlásban bekövetkező robbanás okozta hatalmas változásokra a nemzetközi kapcsolatokban. Elsősorban statisztikusaink tartottak fenn erőteljesebb kapcsolatut külföldi kollégáikkal, főleg a Nemzetközi Statisztikai Intézet révén, s közülük sikerült egyeseknek, mint például Fellner Frigyest-nek, Varga Isvának, Matolcsy Mátyásnak nemzetközi elismertségre szert tenni.

Kornai János tevékenységének történelmi, társadalmi hátterét a szocialista magyar gazdaság jelentette. Miközben igyekezett a szocialista gazdaság működésének sajátosságait megérteni, éles tekintete a nyugati közgazdaságtan alapos elsajátítása révén felismerte, hogy a szocialista gazdaságra vonatkozó egyes megállapításai nemcsak a szocialista rendszerre érvényesek, hanem azon túlmutatnak. Miközben a modern tőkés gazdaság működésére vonatkozó elméleti megállapítások fényében vizsgálja a szocialista gazdaságot, paradox módon a szocialista gazdaságban felismert összefüggések révén gazdagítja a modern közgazdaságtant.

Elsők között tör ki a pártállami elzárkózottságból és veszi fel a kapcsolatot a nyugati közgazdákkal. A második világháborút követő évtizedekben a nyugati országokban a korábbiál sokkal intenzívebb tudományos kapcsolat alakul ki az elméleti közgazdák között, magas szintű nemzetközi konferenciák sűrűn követik egymást, ösztöndíjak széles hálózata áll a tanulni, kutatni vágyók rendelkezésére. Kornai gyakori külföldi tanulmányújai során tanult a modern közgazdaságtan kiváló képviselőitől, a Harvard Egyetemen kitűnő szellemi műhelye, gondolatébresztő vitákra ösztönző jó közönsége, az egyetemen kifejtett oktatómunkája jelentősen hozzájárult szakmai fejlődéséhez, hogy azután korábbi tanítómesterehez hasonlóan maga is új közgazdasági megállapításokkal lépjen fel. A szocialista gazdaságból levont, s a modern tőkés gazdaságra is érvényes összefüggések elméleti megformulázása megfélemlen szerint időállónak fog bizonyulni.

Oblahn Gábor

Kornai János munkásságához főként olvasói élmények fűznek, de van néhány személyes tapasztalatom is. Arra a kérdésre, hogy mi lehet a tika annak, hogy éppen Kornai Jánosnak sikerült kivételes súlyra szert tennie a nemzetközi közgazdasági szakmában, az a hozzávetőleges válaszom, hogy ő volt az, aki a nemzetközi szakma számára érthető nyelven, apparátussal és koherens módon olyan lényeges ismereteket és összefüggéseket

tudott továbbítani a szocialista tervgazdaságról, amelyek egyszerre voltak relevánsak és újszerűek, hatalmas szintetizált empirikus ismeretömege támaszkodtak, és további elemzések rendkívül termékeny kiindulópontjúnak bizonyultak.

A harmadik kérdésre – mit jelenthet Kornai munkássága a mai huszon- és harmincévesek számára – nem tudok határozott választ adni, de az érzésem, hogy kevesebbet, mint az én nemzedékemnek (1952-ben születtem). A mai diákok megtanulják a standard makro- és mikroökonomiát, esetleg némi összehasonlító gazdaságtant is tanulnak; ha pedig a gazdasági rendszerek elméletével is foglalkoznak, az utóbbi kurzusokon Kornai munkái nyilván a kötelező olvasmányok közé tartoznak. Ez azonban egészen más, mint amit nekünk (nekem) Kornai olvasása egykor jelentett – s itt visszatérek az elsőként feltejt kérdésre.

Kornai János *A hiány* című műve annak idején számomra alapvető intellektuális élményt jelentett – pontosabban a könyv megjelenését megelőző, annak mondanóját összefoglaló és megelőlegező (a Közgazdasági Szemleiben megjelent) publikációk hatottak rám rendkívül erősen. Azt, hogy a szocialista gazdaságot nyíltan – mindenki számára olvasható módon – és nagyon világosan olyan összefüggő rendszerként írta le, amelynek belső természetét alapvetően a hiány újratermelésére, nem pedig az életszínvonal szakadatlan emelkedésére irányul – nos, ezt nem egyszer én mindennapi tapasztalataimmal megévező értelmezésnek (és a szocializmus politikai gazdaságtanának nevezet habhatlyal történt nyílt szakításnak), ekképpen pedig valódi közgazdaságtannak, hanem politikailag is rendkívül bátor cselekedetnek tartottam. Az a példa, amely szerint a hiány egy ponton túl olyan mértékkel, illetve formát is öltethet, hogy az már fel sem tűnik (ha nem védelek, a borjúhúsról volt szó), erőteljes politikai asszociációkat is keltett: ha eléggé sokáig vagyunk megfosztva a demokráciától, már nem is vesszük észre, hogy hiányzik.

A rendszerváltás után néhány alkalommal személyes kapcsolatba is kerültem Kornai Jánossal. Az egykor sokat emlegetett „félfordulatos” írásának gondolatával egyetérttem, csakúgy, mint a *Legfontosabb: a tartós gazdasági növekedés* című cikksorozatával.¹⁶ E publikációi után többször beszélgettünk, és megfogott az empirikus részletek iránt tanúsított hallatlan érdeklődése. Azt hiszem, hogy Kornainak abban áll az egyedülálló képessége, hogy apró részmegefigyeléseknek és tapasztalatoknak az összességét önmagukon jóval túlmutató minőségű tudja átvizálni, mégpedig anélkül, hogy a kézen kapott közgazdasági elméletek, illetve modellek bármelyikével kapcsolatban elkételezett lenne. Az éppen uralkodó közgazdasági irányzatokra természetesen hivatkozik, de gondolatainak elméleti megalapozása mindig frissítően eklektikus és eredeti.

Az utóbbi időben ritkán találkozom és beszélgettem Kornai Jánossal. Talán azért, mert az egyik fő jelenlegi érdeklődési területéről, az államháztartási reformról, nem egészen egyformán gondolkoztunk. E tárgyban született írásait azonban éppolyan fontosnak, erőteljeseknek – és az állam szerepéről töle elterőten gondolkodók számára megkerülhetetleneknek – tartom, mint azokat, amelyekből tanulom és amelyekkel maradéktalanul egyetértek. Születésnapjára még nagyon sok termékeny, alkotó évet kívánok Kornai Jánosnak – ebből főként mi, olvasói fogunk profitálni.

Petschnig Mária Zita

Fiatal közgazdászként, a pécsi közgazdasági kar oktatójaként olvastam először Kornai János könyvét egy olyan tanszéken, amelynek fő profija a politikai gazdaságtan oktatója volt. Ebben a közegben eleinte csak néhány kollégámmal tudtam véleményt cserélni

¹⁶ Kornai János: Legfontosabb: a tartós gazdasági növekedés. Népszabadság, 1994. augusztus 29. és szeptember 2. között megjelent útrészes cikksorozata.

azokról a művekről és sajátos megközelítési módjuktól, amelyek tárgya ugyanaz a szociálisán nevezett rendszer volt, amit pályatársaim az uralkodó ideológikus szeltemben oktattak. Később, fiatalok, mind többen kapaszkodtunk bele az általa megfogalmazott kategóriákba és gondolatmenetekbe, mert ezek a kor viszonyai közti elfogadható platform jelentettek számunkra.

Kornai János ugyanis túllendítette a szocialista rendszer értelmezését az ideológikus megközelítésen, tárgyszerű keretek közé terelte a szocialista gazdaság működéséről szóló diskurzust. Megálálta a rendszer apológiáit és tofális elvetőit közti azt a pengélt, amit vállalni lehetett. Új kategóriákat alkotott, amelyeknek nem volt közük az uralkodó marxista-leninista fogalmakhoz, amál több a tapasztalati tényekhez, az általunk megélt szisztema tényleges működéséhez. A professzor – Pécsre látogatva – a pozitivistá gondolkodást rehabilitálta és tette mércévé számunkra. De egyben megnyitotta a szakszerű és igényes rendszerváltást újat is más tudományágak felé.

Politikamentesen közelített egy politikailag kreált és működtetett gazdasághoz, ami őt politikailag támadhatatlanná tette, de egyben a kritikai értékelés korlátját is jelentette. *A hiány* című művének megjelenés előtti ismeretese kapcsán éles szemű diákjaim „Provokációra” kitartóan hangsúlyozta: ő eddig látja leírhatónak a rendszert, ami mögötte van, azt nem dolga felfejteni, és a belőle adódó következtetéseket levonni.

Az ideológia és a realitások közti csettő-bottó reformmezeideknek viszont hiányzott a hogyan tovább útmutatása. Kornai János a szocialista rendszert nem tartotta reformálhatónak, de nyilvános nem utasította el a rendszerkereteket fészegető reformokat sem. Ezt az ellentmondást úgy vélte feloldhatónak, hogy nem állt be a reformerek mozgalmába, holott sokan úgy gondoltuk, hogy az élen lett volna a helye.

A politikai rendszerváltás zűrzavarában is megmaradt tudósnak. Receptjeit, a *Röpiratort* nemigen értettük – akkor is másként gondolkodó volt.

Nemzetközi tekintélyét hihetetlenül szívós munkájának köszönheti, és annak, hogy el tudta sajátítani a „vasfüggöny” mögüli is a nyugati gondolkodás formuláit, nyelvezetét, standardjait és elvárásait. Kitartó és hosszú edzéssel készült a pályára, sohasem az azonnali siker érdekelte. Mindig kiváló munkatársakkal tudta magát körülvenni.

Bizonyos vagyok abban, hogy a későbbi nemzedékek – ha még olvasnak majd – követni tudják a professzor kristálytiszta logikai levezetéseit. Afelel azonban erős kétségeim vannak, hogy fel tudják-e fogni, meg tudják-e érteni annak az irracionális rendszernek a világát, amelyet nekünk meg kellett élnünk.

Simonovits András

1. Mindenekelőtt azzal kezdem, hogy negyven év munkájának jelentős részét születése óta ismerem, hiszen 1969 és 1992 között János kutatócsoportjában dolgoztam a Közgazdaságtudományi Intézetben. Először a szabályozás árjelzések nélkül témát kutatók vezetésével, majd a hiánygazdaság modellejin dolgoztunk. Több közös cikket írtunk együtt, amiből rengeteget tanulom. A csoportban és környékén született írásokat még publikálás előtt többször is megvitattuk. A kapcsolatot János és a csoport közt a hosszabb külföldi tanulmányutak alatt is fenntartadt, pedig annak idején a posta eléggé lassú volt. Az elmúlt években e kapcsolat átalakult, de nem szűnt meg.

Megpróbálom alponatokban összefoglalni, hogy milyen tanulságokat vontam le Kornai munkásságából.

a) A matematika hatékony eszköz a közgazdász kezében, de nem szabad, hogy eszközből cél legyen. b) A kutató nem hivatolnak vagy szakértő. Nem célszerű csak napi kérdé-

sekre keresnie a válaszokat. De nem szabad életfáncsont-toronyba vonulva olyan kérdéseket foglalkoztatni, amelyeknek nincs és nem is lesz közgazdasági relevanciája. c) Egyaránt kell kis és nagy kérdésekkel foglalkozni. Kis kérdések tanulmányozása nélkül esetleg csak közhevelyeket mondunk a nagy kérdésekről. Nagy kérdések vizsgálata nélkül viszont valószerűleg olyan speciális területekre tévedünk, amelyek rajtuk kívül senkit sem érdekelnek. d) Szét kell választani az értékes és az értékvesztésen alapuló területeket. A közgazdaságtanban vannak értékes területek (például a világgazdasági hatások begyűjtésének hozzájárulása), de ugyanolyan fontosak az értékvesztésen alapuló részek (például milyen legyen az egyén és az állam viszonya).

2. Azt hiszem, több feltételnek is teljesülnie kellett ehhez az egyedülálló sikerhez. a) A legfontosabb tényezőknek tehetőségét tartom. Képes megállni a régióban vagy a régi mellett az újat, átnyugrani a még bizonyítatlan állítások közti szakadékokat, amelyeket majd a megszülető bizonyítások hidalnak át. b) Nagyon fontos szorgalma is, hiszen a legtehetségesebb ember sem jut sokra kiartó munka nélkül. Szemléltetésül csak azt a triviálisítást említem meg, hogy János minden egyszerűsítő művének első változatát saját maga gépelt le, sokáig mechanikus táskairógépen. c) Tehetség és szorgalma mellett kiemelnem témaválasztásai sikerességét. Csak időszert és fontos kérdéseket vizsgált. 1956-ban a túlzott központosításról írt, 1971-ben az általános egyensúlyelmélet korlátairól, 1980-ban a hiányról, 1990-ben az átmeneről. d) János nagyon logikusan és szépen ír, még nehéz műveit is élvezet olvasni, a matematikai részeket is megpróbálja közgazdaságiilag értelmezni. e) Amellett, hogy számos egy személyes cikket és könyvet írt, a résztémák szakértőit társzerzőként bevonta saját munkájába. Nemcsak Magyarországon, de nemzetközi méretekben is kiemelkedő ez az integrációs képessége. f) Kornai elsősorban magyar közgazdász, de kezdetől fogva az egész világra tekintett. Még 1956 után is, amikor egy textilipari kutatóintézetbe száműzték, angolul publikált az *Econometric*-ben, s neves angol kiadónál jelentette meg az *Overcentralisation*-t.

3. Közvetlen tapasztalatom nincsen e kérdéstről, de biztos vagyok benne, hogy Jánosnak továbbra is jelentős hatása van a mindenkori fiatal nemzedékre is. Mire alapozom vélekedésem? a) A korábbi évtizedekben írt munkái, ha vállalkozó erősséggel, de továbbra is hatnak. b) Kornai rendszerváltozást követő számos munkája közvetlenül gazdaságpolitikai ihletettségű, a napilapok és hetilapok versengésének a publikációjáért. c) Az itthon korábban elhanyagolt adó- és társadalombiztosítási kutatásokban jeleskedő Kornai munkássága ugyanolyan értékes és időszerű, mint a korábban felsorolt munkák voltak húsz vagy negyven éve. d) A fiatal magyar közgazdászok legtehetségesebbjei közül sokan nyugati, főként egyesült államokbeli egyetemekre mennek Ph. D. hallgatónak. Számukra nemes büzdítésül szolgálhat Kornai Harvard egyetemi tanársága.

Vajda Mihály

Igazából soha nem érdekelte a közgazdaságtudomány. Ami belőle ezrakt és kézzelfogható, s ebben az értelemben hasznos, az nem az én asztalom. A közgazdaságtudománynak mint – ahogy fogalmaztak – „amerikai tudománynak” a szemléletmódja pedig mindig taszított. Taszított a képtelensége arra, hogy belássa: a gazdaság nincsen önmagában, a gazdaság része a társadalomnak, s hogy egy adott kor adott társadalomban a gazdaság miként működik, az attól függ, hogy milyen ebben a társadalomban az emberek beállítódása. A harminces évek elejétől a hetvenes évek elejéig mindenki Keynesre esküdt. Aztán egyszer csak kiderült, hogy a Keynes tulajdonképpen egy nagy marha, semmi sem érvényes abból, amit állított. S alig akadt valaki, aki látni akarta: a keynesianizmus a

jóletti társadalom megismerésének az ideológiája volt. Mihelyt a jóletti társadalom megvalósult és általánossá lett a nyugati világban, Keynes elképzelései nem működtek többé. Vagy: a közgazdaságtan mégis szerencsésen azt himni, hogy a kommunizmus azért omlott össze, mert gazdaságilag tarthatatlanná vált. Mintha létezésének első évtizedében nem lett volna éppoly tarthatatlan! Nem akarják észrevenni, hogy a kommunizmus összeomlásának oka abban rejlett, hogy senki nem hit benne többé. Sth. Sth.

Nos: Kornai, az én Koraim talán azért volt mindig más, mert tudatában volt a gazdaság társadalmi beágyazottságának. Persze ez csak arra ad magyarázatot, hogy én miért fogadtam el. Hogy miért ismeri el a világ, hogy miért sikerült egy kis ország korlátjai közül kitörve kivételes súlyra szert tennie ebben az „amerikai tudományban”, arra az én válaszom nem válasz. Azért talán mert jóllehet kislujában volt a tudomány, mégis képes volt túllátni annak korlátain? Vagy megfordítva: jóllehet túllátott a tudomány korlátain, mégsem tudott egyetlen „tudós” sem kifogni rajta?

Legyen akárhogy is, szeretettel gratulálók születésnapjára.

Vámos Tibor

Kortársam: Kornai. Mitől lett Kornai a mai tekintély? Attól az úttól, amit e korban, azaz az elmúlt ötven évben tehetőségével és személyiségével következetesen járt be. E nemzedékből sokan voltak tehetőségek, de ezt valahol felégették, elköpatták, sokan voltak rágyogóan induló személyiségek, de ezt valahol bevalóították mindenféle alkalmi pozícióra, időlegesen jónak tűnő – egy hosszú életpálya mértékében – olcsó üzletet köve. Azt hiszem Kornai títka, ha ugyan ez títka, e különbözőségben található meg. Ezért sincs szüksége életrajzának átirására.

Közelebbről: az 1947–1955-ös időszakban gazdasági újságíróként tapasztalta meg azokat az ellentmondásokat, amelyek későbbi elemzésének kiindulópontjai voltak, így máig is megőrizte a valóságélmények elsőbbőségét a spekulatív gondolkodással szemben, újságírói tehetősége és gyakorlatja pedig az élmények és gondolatok összefüggő, közzétett interpretálásait tette lehetővé. Munkái világosság és megnyerően olvasmányosak.

A következő évek újabb ketős hozzájárulást adtak: egy szakmai alaposítással kereszttulvált ipari esettanulmány és a közgazdaságtan matematikai, számitáselméleti modell-építő eszközeinek megismerése egy igen korai időszakban kiemelte az ideológikus-verbális közgazdászok világából. Ez a vonal folytatódott a korszerű, a fejlett országokban már régóta általános, szigorú modellalkotó munkamódszer elsajátításában és alkalmazásában, ami azonban mindig visszacsatolódott a konkrét probléma adatokban megjelenté válóságához. Ha meggondoljuk, hogy a hazai konzervatív közgazdasági gondolkodás még ma is, évtizedek múltán, mennyire idegenkedik e hatalmas modellalkotási eszközrendszerrel, érzékelhetjük, hol vált ki Kornai a szokott regionális közegből.

A következő lépcső az amerikai tanári gyakorlat, aminek sikere elképzelhetetlen lett volna a leírt felkészülés nélkül, és amelyik továbbvitte azon az erős elméleti alapokon nyugvó, de valóságához kötődő, nagyképtű kódosításokról mentes professzionizmus tökéletesítésében, ami munkáit az általánosan emelte. Így született meg azok a könyvek, amelyek a modellalkotást rendszertudományi magasságokba emelték, és vezettek az egyensúly és megomlásainak ahhoz az elméletéhez, amely világos magyarázatul szolgált a kelet-európai gazdasági szisztémák megértéséhez, ellehetetlenültséik elvi gyökereikhez. Így Kornai kritikája erősebb lett minden itt és ott szokásos indulatoskodásnál, szialmazásnál. Ezt a harmonikus építkezést tartom a legszebbnek, tehát a közérthető valóság-

frást, annak modellezését és ebből a rendszer filozófiai szintű, megértető magyarázatát. A feltáró-kutató munkamódszer így valik didaktikai módszerre is.

Természetes, hogy egy izgalmas, a kor számára elsőrendű témában a mozgatóerők ilyen, a modern eszközökben és interpretációs stílusban gazdag felírása elsőfőndűen érdekessé vált a világban azok számára, akik különösen érdekeltek voltak e furcsa, néha sikeresnek is tűnő, veszedelmes rendszer megértésében, és vegyes érzelmekkel, azaz emberi ideálok iránti vonzalommal és a gazdasági és társadalmi kényszerek iránti ellen-szenvvel néztek annak irracionálisumát. Kornai képes volt az irracionálisum rációjára nak felboncolására a ráció világának racionális nyelvében. Nagy tett volt, méltó a világ elismerésére.

Kornai következetes volt saját tanulságainak levonásában, de következetes volt abban is, hogy mindig megmaradt a tudományos megfigyelő objektív statusában, nem engedett a politikai szereplés vagy más aprópénzre váltás csbiftásának. Ugyanakkor nem habozott újságírói tollát használni, ha úgy érezte, hogy segíthet egy gyakorlati vitában, vagy „egyszeren” arra van szükség, hogy valaki tisztázza a zavartalan poharába.

Az erények közé tartozik saját tudományra korlátainak hirtelése. Szép belgyógyász hasonlattal jellemezte a maga helyét is. Egyszer megkérdeztük, felkérték-e kormánytá-nácsadónak, mint a világban annyi tekintélyes közgazdász, és ha igen, beszáll-e egy ilyen szerepbe? A válasz: nem nagyon kértek fel, mert tudják, nem azt fogja mondani, amit szeretnének tőle hallani, de ő sem nagyon tudná ezt vállalni, mert a tanácsadó és a fogadója viszonya hasonló az orvos és a beteg kapcsolatához. A betegnek biznia kell orvosában, de az orvosnak is biznia kell abban, hogy a beteg megfogadja a tanácsait, és nemcsak abból szemelve, öngazdáltságra használja azokat.

A kelet-európai szocializmusnak vége. Mi marad abból az életműből, aminek fő vonala e rendszer elemző kritikája volt? A módszer, egy konkrét modell tanulmányozása lényegesen jelentősebb, mint a politikai-történelmi aktualitás. A jelenségek – *mutatis mutandis* – ismétlődnek, hiszen a gazdasági végső soron az ember változatlan mozgatórugói és a rendszereknek a gazdasági és társadalmi rendszerekben is messze túlmutató sajátosságai befolyásolják. A kortárs Kornai egy izgalmasan változatos kornak elemző megfigyelőjeiként így válhat más korok tanulságos kortársává is.

Várhegyi Éva

1. Kornai János munkássága és személye számomra a Tudomány és a Tudós megtestesítését jelentette. A hetvenes évek elején kezdő egyetemistaként eljárva a nálam idősebbeknek tartott *Ani-equilibrium*-szemináriumára, megéreztem abba a kutatói igényesség-be, amelyet Kornainak nemcsak a munkássága, hanem személyisége is sugárzott. Matematikusi vénával közlítőn a közgazdaságtanhoz, már akkor lenyűgözött fogalomalkotásának és kérdésfeltevésének precizitása, törekvése a logikai zártágra és az alapos diszkusszióra. Bevallom, megfelelő előképzettség híján akkor nem is könnyű mondani-valója hatott rám elsősorban, hanem módszertana: matematikai pontosságú felépítése, a definíciók és a megállapítások világos logikája, módszerének (gondolatkísérlet) és tudományos megközelítésének (leíró-magyarázó elmélet) kezdőzetlen vállalása. Mondani-valójának bátorágát a megjelent kritikák és marxista egyetemem kirekesztő magatartása nyomatkösiította: a néhány diáknak tartott szakszemináriumán kívüli lábát csak a szak-kollegiumba tehetta be.

Akkoriban olvastam méltatlanul feledésbe merült '57-es nagy művét is. *A gazdasági vezetés tilzott központosítását*, amely – Jánossy Ferenc '69-es, a *Gazdaságunk mai el-*

leltmondásainak eredete és felszámolásuk útja című cikkével együtt – nemcsak első tudományos diákkori dolgozatom ihletője volt, de egyben megértette velem a kort, amelybe belszülettem. A hetvenes évek szellemét tükrözte, hogy az önelterajzomban tett hivatkozás a díjnyertes dolgozatra és ihletőre nemcsak jelenkezésemet elutasító, de megértését is kifejezésre juttató reakció váltott ki a Tervgazdasági Intézet akkori igazgatójából.

A „korszakos” művet, *A hiányt* blikként forgattuk néhány nemzeti bankos kollégámmal, saját kis szemináriumainkon megbeszélve-értelmezve. A nyolcvanas években már volt egyetemem is rehabilitálta Kornait, megnyitva kapuját a közgazdaságtudomány is-kolateremtő alakja s műve előtt. Noha már az *Ani-equilibrium* is kutatási feladatok sokaságát jelölte ki a kortársak számára, a tanítványok fanáziáját elsősorban *A hiány* hipotézise mozgatták meg, buzditottak a tesztelési célzó empirikus kutatásokra.

A nyolcvanas évek közepén megüsztelést és egyben nagy kihívást is jelentett számomra, hogy a hitelrendszer vizsgálataival részt vehettem a költségvetési korlát puhását tesztelő kutatásában. Ekkor – mikén egy későbbi, a hánygazdaság felszámolásának folyamatait vizsgáló kutatás keretében is – megapaszalhattam a „kornais” igényesség nyugét is. Azt, hogy a legkisebb pongyolaság sem engedhető meg, s hogy csak precízen megfogalmazott kérdésekre érdemes válaszolni. Azt, hogy a legevidensebbnek tetsző állítást is „tesztelni” kell, ha ezraktan bizonyítani nem is lehet. Azt, hogy a legintitívabb megkátás is csak üres locsogás addig, amíg legalább logikai áttételeken keresztül nem vezethető le a megfigyelésekből. Kornai a „puhaságot” nemcsak a költségvetési korlátból, hanem a közgazdaságtudomány műveléséből is szerette volna kiirtani. „Iskolája” kemény, poroszosan szigorú, hallatlan önfegyelmet igénylő műhely volt. Aki azonban – akár csak egy kurzus erejéig is – kijárta, sokat gazdagodhatott.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a Közgazdasági Szemle Alapítvány kiadásában megjelenő

Schirowsky Tibor: Egy „büszke magyar” emlékiratai

című könyvet.

A megrendelő neve: város utca
Címe: házszám emelet, ajtó írányfószám.
.....

A kötet ára: 1200 forint. 20 százalékos kedvezményrel (960 forintért) vásárolhatnak azok, akik közvetlenül a szerkesztőségben keresztil, telefonon vagy e megrendelőlap eljuttatásával rendelik meg a kötetet.

..... dátum aláírás

Címünk: Közgazdasági Szemle Alapítvány
1112 Budapest, Budaörsi út 43-45. Tel./Fax: 319-3165 vagy 319-3166